

DOI 10.24425/asmdn.2025.157080

Mateusz Franciszek Marszałkowski

ORCID: 0000-0003-0063-9499

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk

**ODNALEZIONE RĘKOPISY ŚREDNIOWIECZNE
Z BIBLIOTEKI DIECEZJALNEJ
IM. BISKUPA JANA BERNARDA SZLAGI W PELPLINIE**

**Medieval Manuscripts Found in the Diocesan Library
of Bishop Jan Bernard Szlaga in Pelplin**

Summary: In 2023, 13 medieval manuscripts were discovered as part of the manuscripta.pl project. The most interesting aspects of these manuscripts, at least for the author, are described in the text, while the end of the article contains an inventory of the volumes with the most important data. Most of the manuscripts were copied in the 15th century on paper, some of them belonged to the Cistercians of Pelplin, and the provenance of two could not be determined. The oldest of the books—a collection of medical treatises—was created in the last quarter of the 13th century and was decorated in the most elaborate manner (four inhabited initials in gouache and gold and hundreds of penwork initials). The information contained in the article constitutes a preliminary identification of the lost manuscripts.

Keywords: Diocesan Library in Pelplin, medieval manuscripts, codicology, inventory of medieval manuscripts

Słowa kluczowe: Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szłagi w Pelplinie, rękopisy średniowieczne, kodykologia, inwentarz średniowiecznych rękopisów

Podczas prac rejestracyjnych w ramach projektu realizowanego przez zespół manuscripta.pl¹, autor wraz z Pracowniczkami Biblioteki Diecezjalnej w Pelplinie odkryli, rozsiane w przypadkowych miejscach na półkach magazynowych,

---

¹ Projekt „Inwentarz dziedzictwa narodowego w zakresie rękopisów średniowiecznych” był realizowany w latach 2017–2023 i finansowany ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

średniowieczne rękopisy. Wśród nich odnalezionych zostało trzynaście kodeksów oraz kilkanaście luźnych fragmentów. Niniejszy artykuł ma na celu wprowadzenie w obieg naukowy nieznanych lub uważanych za zaginione, trzynastu woluminów ze zbiorów pelplińskiej ksiąźnicy. Opisy rękopisów mają charakter wstępnej, ogólnej charakterystyki każdego z nich, a dodatkowo — na końcu artykułu — zamieszczono inwentarz.

W Bibliotece Diecezjalnej w Pelplinie przechowywanych jest kilkaset woluminów średniowiecznych rękopisów, w głównej mierze po tamtejszych cystersach. Kiedy piszący te słowa opracowywał pelpliński księgozbiór naliczył 273 kodeksy², po czym natrafiono na kolejne, niżej opisane — w sumie więc znajdują się tam 284 księgi o rodowodzie średniowiecznym. W latach sześćdziesiątych, podczas tworzenia mikrofilmów, a następnie katalogów tychże, część rękopisów otrzymała swoje opisy³, później — w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych — zainteresowanie poszczególnymi tekstami wyraził Roman Nir, tworząc dla nich opisy inwentarzowe⁴. Pomimo iż wszystkie z nowoodkrytych rękopisów można uznać za nieznanne szerszemu gronu świata naukowego, to kilka z nich pojawiło się już we współczesnej literaturze. Dwa z nich (Akc. 3 i Akc. 7) zostały wynotowane w monograficznym opracowaniu skryptorium pelplińskiego pióra autora niniejszego artykułu jako woluminy pozbawione współcześnie funkcjonujących sygnatur⁵. Kodeks zaś o sygn. 140 (283) został przywołany przez Nira w jego zestawieniu rękopisów kaznodziejskich⁶. Niewykluczone jednak, że autor wykorzystał do tego celu — spisany w 1937 r. — katalog kartkowy pelplińskiej ksiąźnicy pod hasłem „homiletyka”⁷ oraz wspomniany katalog mikrofilmów⁸ (na podstawie którego przywołał incipity/explicity/kolofony, rozbudowując dzie-

² M.F. Marszałkowski, *Średniowieczne rękopisy iluminowane z cysterskiego skryptorium w Pelplinie*, t. 1, Toruń 2024, s. 19.

³ *Rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, oprac. W. Seńko, Warszawa 1969 (Katalog mikrofilmów, t. 14). *Katalog mikrofilmów muzycznych II*, red. M. Prokopowicz, Warszawa 1962 (Katalog mikrofilmów, t. 9).

⁴ R. Nir, *Średniowieczne rękopisy medyczne w Bibliotece Pelplińskiej*, „Archiwum Historii Medycyny” 1977, t. 40, z. 3, s. 345–348; idem, *Rękopisy filozoficzne Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Studia Gdańskie” 1978, t. 3, s. 185–213; idem, *Rękopisy prawnicze Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Prawo Kanoniczne” 1978, t. 21, nr 3–4, s. 217–235; idem, *Rękopisy kaznodziejskie w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie*, [w:] *Studia z historii kaznodziejstwa i homiletyki*, red. W. Wojdecki, t. 2, Warszawa 1980, s. 290–322.

⁵ M.F. Marszałkowski, *Średniowieczne rękopisy*, s. 19, 334.

⁶ R. Nir, *Rękopisy kaznodziejskie*, s. 308, nr 35.

⁷ M.F. Marszałkowski, *Średniowieczne rękopisy*, s. 53. W katalogu kartkowym pod hasłem „homiletyka” występują cztery sygnatury (7 (52), 15 (10), 178 (221), 313 (32)), których nie uwzględnił Nir w swoim artykule. Jedna zaś sygnatura — 177 (75) — wzmiankowana przez Nira nie pojawia się w katalogu kartkowym, przy czym taka sygnatura nie figuruje w bibliotece pelplińskiej i nigdy nie figurowała.

⁸ *Rękopisy Biblioteki*.

ki temu niektóre opisy manuskryptów). Jego wpisy zawierają mnóstwo błędów, począwszy od sygnatur poprzez zawartość i cechy fizyczne rękopisów. Dla przykładu odnośnie do dekoracji w rękopisie 140 (283) pojawiają się następujące informacje: „inicjały czerwone i niebieskie, ornamentacja roślinna”, podczas gdy zdobięń próżno szukać na kartach tej księgi. Dalej wspomina o oprawie w deski obleczone skórą — obecnie niezachowanej. Być może w latach siedemdziesiątych kodeks posiadał okładziny, choć trudno uwierzyć, żeby dziś kompletnie ich nie było. Tym bardziej zastanawia fakt, że na nieobleczonej grzbiecie występują charakterystyczne naklejki z zapisaną sygnaturą, u dołu zaś karty katalogowej ręką oryginalną zapisano: „[Egz. zniszczony]”. Ponadto w notce dotyczącej proveniencji Nir wspomina jedynie: „na wewnętrznej stronie okładki nieczytelne znaki proveniencyjne” — a te można bez problemu odczytać na k. 1r. Są to dwie sygnatury: „B.163” — nowożytna, być może z biblioteki cystersów pelplińskich⁹ oraz „V He 21” — z połowy XIX w. z biblioteki seminaryjnej w Pelplinie.

Trzem odnalezionym kodeksom zostały przyporządkowane przedwojenne sygnatury na podstawie rękopiśmiennego inwentarza sporządzonego przez Antoniego Neubauera przed 1915 r.¹⁰ oraz cech, które można było zidentyfikować z konkretną księgą. Ze względu na nieukończoną pracę bibliotekarza nad wspomnianym spisem, pozostałym dziesięciu woluminom (z których na pewno jeden nie pochodzi z pelplińskiego zbioru przedwojennego) nie sposób przyporządkować starsze oznaczenia, w konsekwencji czego nadano im sygnatury akcesyjne. Katalog kartkowy, który pokrywa się zresztą z inwentarzem Neubauera, również nie pozwolił na identyfikację pozostałych woluminów. Trzeba jeszcze zaznaczyć, że w przypadku rękopisów o sygn. 61 (88) oraz 193 (118) w przywołanym spisie, obok oznaczeń liczbowych znajdują się, zapisane ołówkiem w czasach powojennych, komentarze o treści „Brak”, dodatkowo też opisy ich są przekreślone. W 1958 r. inwentarz Neubauera został przepisany na maszynie¹¹. W nim tak samo można odnaleźć zapiski „brak” przy dwóch powyższych sygnaturach, a także przy sygn. 140 (283).

Większość, bo aż dziesięć ksiąg, zostało przepisanych w XV w., dwie w XIV¹², kolejna zaś w XIII stuleciu¹³. Zaledwie dwa kodeksy posiadają wpisy własnościowe pelplińskich cystersów z czasów średniowiecza¹⁴, trzy kolejne z czasów

⁹ Szerzej o sygn. z literą „B” na początku, w kontekście cysterskiej biblioteki w Pelplinie, zob. M.F. Marszałkowski, *Średniowieczne rękopisy*, s. 20.

¹⁰ M.F. Marszałkowski, *Średniowieczne rękopisy*, s. 22.

¹¹ B. Góra, *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie 1828–2000*, Kraków 2007 (Prace Monograficzne — Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, t. 467), s. 160.

¹² Sygn. 140 (283), 193 (118).

¹³ Sygn. 61 (88).

¹⁴ Sygn. Akc. 3, Akc. 6.

Il. 1: BDP, sygn. 61 (88), inicjał Q(ui), k. 118r (fot. M.F. Marszałkowski)

nowożytnych¹⁵, jeden był w posiadaniu kartuzji kaszubskiej¹⁶, jeden przybył z Frydlandu (ros. Prawdinsk; Rosja, obwód królewiecki) — jego właścicielem był Konrad Will¹⁷, sześć woluminów nosi XIX-wieczne sygnatury biblioteki seminarnej w Pelplinie¹⁸, trzy manuskrypty nie posiadają żadnych znaków proveniencyjnych¹⁹.

¹⁵ Sygn. 61 (88), Akc. 5, Akc. 7.

¹⁶ Sygn. Akc. 10.

¹⁷ Sygn. Akc. 9.

¹⁸ Sygn. 61 (88), 140 (283), 193 (118), Akc. 7, Akc. 8, Akc. 10.

¹⁹ Sygn. Akc. 1, Akc. 2, Akc. 4.

W dniu 9 marca 1947 r. ówczesny dyrektor pelplińskiej biblioteki, ks. Antoni Liedtke, korespondując z Tadeuszem Bilikiewiczem z Akademii Lekarskiej w Gdańsku, który był zainteresowany rękopisem o treści medycznej — sygn. 43 (79), informował, że wspomniany manuskrypt jeszcze — po wojennej zawierusze — nie odnalazł się. W kolejnych zdaniach natomiast wynotował:

kodeks zaś, o którym wspomniałem [...], jest również bardzo ładnie pisanym i pięknie iluminowanym rękopisem medycznym, i nosi napis: «Isagogae Johantitii in Medicinam» (dopisek późniejszy nad pierwszym traktatem), i zawiera kilka (zdaje się 5) różnych traktatów. Nie mam niestety czasu na bliższe studiowanie tego dzieła, bo wogóle na skutek pożaru przeładowany jestem przeróżnymi pracami. Kwestionowana data końcowa (r. 1187) znajduje się w zakończeniu tekstu ostatniego traktatu.

Chowam go pieczołowicie w nadziei, że będzie miał Pan profesor kiedyś chwilę wolnego czasu, aby przyjechać do starego Pelplina i zająć się bliżej starszym jeszcze rękopisem. Nie orientuję się w wartości wywodów owego Johantitii, ale jedno mogę powiedzieć, że iluminacje kodeksu na złotym tle są przepiękne²⁰.

Rękopis zawierający traktaty medyczne, w tym wspomnianego „Johantitii” (Ioannitius (Hunain ibn Ishaq)²¹), pozostawał „schowany” (pomimo dwukrotnej przeprowadzki Biblioteki) i uznawany za zaginiony aż do dwóch lat wstecz. Na podstawie zawartości można go zidentyfikować z sygn. 61 (88) z inwentarza Neubauera²². Jest to kodeks XIII-wieczny, iluminowany, najpewniej powstały we Francji, spisany starannym pismem gotyckim, dwiema rękoma (?)²³ na cienkim, dobrej jakości, pozbawionym dziur i naturalnych brzegów pergaminie, na 253 kartach, z reguły zszytych w seksterniony²⁴. Karty zostały udekorowane bardzo

²⁰ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Pismo L.dz.80/III/47, Pelplin, dnia 9 marca 1947 r., b. sygn.

²¹ Zawartość oraz język tekstu we wszystkich wymienionych tu rękopisach (tak i w inwentarzu na końcu artykułu) zostały rozpoznane przez prof. Jerzego Kaliszuka z IHN PAN za co w tym miejscu pragnę serdecznie podziękować, jak również za konsultacje kodykologiczne związane z poniższymi woluminami.

²² A. Neubauer, *Handschriften der Bibliothek des Priesterseminars in Pelplin Westpr.*, [rps], b. daty, b. sygn, k. 14.

²³ 1. k. 2r–17v, 2. k. 18r do końca. Schemat pisarski wykreślony czarnym atramentem o układzie dwukolumnowym z marginesami, z liniowaniem na górnym marginesie (pod żywe paginy) i na dolnym od k. 18r. Liczne dopisy interlinearne i marginalne. Większe partie dopisów znajdują się zwłaszcza na k. 178v, 252v–253v.

²⁴ 1³⁺⁴ (k. 1 (karta ochronna)–9), 2⁴⁺⁴ (k. 10–17), 3–6⁶⁺⁶ (k. 18–65), 7⁵⁺⁵ (k. 66–75), 8–10⁶⁺⁶ (k. 76–111), 11³⁺³ (k. 112–117), 12–15⁶⁺⁶ (k. 118–165), 16⁶⁺⁷ (k. 166–178), 17–20⁶⁺⁶ (k. 179–226), 21–22³⁺⁵ (k. 227–246), 23³⁺⁴ (k. 247–253). Reklamanty na końcu większości składek (na k. 9v, 29v, 41v, 53v, 65v, 87v, 99v, 111v, 129v, 141v, 153v, 165v, 190v, 202v, 214v, 226v, 236v, 246v), brak

licznymi inicjałami filigranowymi — po kilka na stronę, a także czterema złożonymi gwaszowymi inicjałami figuralnymi rozpoczynającymi kolejne traktaty. W światłach liter przedstawiono: Hipokratesa (?) na k. 18r, medyka podającego lekarstwo chorym — 76r oraz kupno lekarstwa przez dwórkę (może będącą w ciąży?) — 118r (Il. 1), w korpusie inicjału I(ntendimus) zaś (179r) został ukazany mężczyzna wskazujący ciało niebieskie (astrolog?). Inicjały te wykazują cechy charakterystyczne dla iluminatorstwa francuskiego drugiej połowy XIII stulecia²⁵. Zdobienia filigranowe zaś wpisują się w rozwiązania paryskie typowe dla lat 1270–1314²⁶. Na marginesach kart zostały wykaligrafowane czarnym atramentem rączki, ponadto też — rubrą — żywe paginy. Te ostatnie od k. 18r są dwubarwne: czerwone litery występują naprzemiennie z błękitnymi. Wolumin jest oprawiony w deski obleczone skórą z dekoracją o kompozycji ramowej ze zwierciadłem, wyciskaną strychnicą o układzie romboidalnym. Najpewniej nie jest to oprawa oryginalna, kodeks bowiem został przeoprawiony. Wskazują na to odbicia złożonych partii inicjałów na kartach pierwotnie je poprzedzających. I tak na k. 17v widoczne jest odbicie inicjału z k. 179r, na k. 252v odbił się inicjał z k. 18r, na k. 75v — inicjał z k. 76r, na k. 117v — inicjał z k. 118r, na k. 178v zaś jest ledwo widoczne odbicie inicjału z k. 179r. Z powyższego wynika, że układ utworów był początkowo inny — ostatni utwór (k. 179r–252v) znajdował się po pierwszym, a po nim następowały obecne drugi, trzeci i czwarty utwór. Co ciekawe, na k. 1v został podany spis zawartości, spisany ręką średniowieczną, w porządku jaki zachowany jest do dziś. Na sąsiedniej karcie zaś znajduje się nowożytny wpis własnościowy „Liber B. M. in Polplin”.

Kolejny kodeks, któremu możliwe jest przypisanie dawnej sygnatury to — wspomniany już wyżej — XIV-wieczny zbiór kazań. Pomimo iż w ciągu wieków został ogołocony z oprawy, na jego grzbiecie zachowały się papierowe naklejki z sygnaturą 140 (238). Kazania zostały spisane na 239 pergaminowych kartach — średniej grubości, sporadycznie o naturalnych brzegach²⁷, z dziurami²⁸ i cerami obecnie pozbawionymi nici²⁹ — o stosunkowo nieregularnej budowie składek³⁰. Tekst, usiany mnóstwem dopisów, kaligrafowało kursywą gotycką

ich na k. 17v, 75v, 117v, 178v. Oznaczenia bifoliów w 1. i 2. składce pionowymi kreskami na dolnym wewnętrznym marginesie, w 10., 18. i 22. składce cyframi rzymskimi zapisanymi ołówkiem na zewnętrznym marginesie, w 11.–17., 19.–21. i 23. składce literami *a*, *b*, *c* etc. również zapisane ołówkiem na zewnętrznym marginesie. Foliacja nowożytna zapisana atramentem.

²⁵ C. Sterling, *La peinture médiévale à Paris. 1300–1500*, t. 1, Paryż 1987, s. 22.

²⁶ P. Stimemann, *Fils de la vierge. L'initiale à filigranes parisiennes: 1140–1314*, „Revue de l'Art” 1990, t. 90, s. 71.

²⁷ Np. k. 2, 37, 58, 67, 68, 83–85, 104–106, 134, 157, 160, 166.

²⁸ Np. na k. 13, 32, 44, 45, 48, 60, 148.

²⁹ Np. na k. 32, 53, 72, 94.

³⁰ 1–5⁴⁺⁴ (k. 1–40), 6¹⁺¹ (k. 41–42), 7–8⁴⁺⁴ (k. 43–58), 9–15⁶⁺⁶ (k. 59–142), 16–19⁵⁺⁵ (k. 143–182), 20⁶⁺⁵ (k. 183–193), 21⁶⁺⁶ (k. 194–205), 22–23⁵⁺⁵ (k. 206–225), 24⁵⁺⁶ (k. 226–236), 25²⁺¹

co najmniej kilku pisarzy i choć na k. 1v–93v występują rubryki — w postaci lombard, znaczników akapitów, nagłówek kazań (np. „Sermo tercius”), uwag na marginesach, np. „No[ta]”, drobnych schematów — to dekoracja nie została wprowadzona.

Wolumin o sygn. 193 (118) to ostatni, któremu z przekonaniem można przywrócić sygnaturę nadaną przez Neubauera na podstawie zawartości. *Summa Pisani*, o której tu mowa, została spisana staranną kursywą gotycką, na papierowych seksternionach³¹, być może w 1412 r. w Pradze, na co wskazywałby fragment kolofonu zapisany na ostatniej karcie, obecnie częściowo przyklejonej do tylnej okładziny: „// summa in studio Pra[gensis?] // de Egenburga fini[ta] // beati Augustini anno XII°. Finito libro sit laus // infinita secula secu[lorum] // et est teptata a Domino”. Jest to jednak hipoteza badawcza, a dla znaków wodnych, które widoczne są w przeźroczu, można odnaleźć analogie wśród takich z drugiej połowy XIV w.³² Rękopis został udekorowany kilkudziesięcioma inicjałami filigranowymi, a głównym elementem dekoracyjnym jest karbowana linia o sinusoidalnym biegu konturująca korpus znaku, niekiedy zmultiplikowana i z dodanymi w jej sąsiedztwie ziarnami (Il. 2). Ponadto w tekście występują liczne rubryki w postaci lombard, znaczników akapitów, podkreśleń i przekreśleń tekstu. Oprawę kodeksu, która dziś jest oderwana od bloku, stanowią bukowe deski obciążnięte białą skórą barwioną powierzchniowo w kolorze purpury. W przeszłości księga została zalana, a wilgoć musiała się utrzymywać przez jakiś czas — do okolic k. 90 czarny atrament jest w dużym stopniu wymyty (w przeciwieństwie do partii rubrykowania), widoczne są też brunatne plamy wyznaczające „granice” zalania oraz szaro-czarne zaplamienia mikrobiologiczne na dolnym marginesie.

Pierwszym rękopisem z opisywanej tu grupy manuskryptów o sygnaturze akcesyjnej jest zbiór medytacji i kazań, używany w kartuzji kaszubskiej i — czego nie można wykluczyć — tam przepisany, oznaczony sygnaturą

(k. 237–239). Między k. 41 i 42 brak kilku bifoliów (co najmniej dwóch co wynika z numerowania na górnym marginesie — choć nie wiadomo do czego ono się odnosi), między k. 172 i 173 brak składki, między k. 193 i 194 — brak jednej karty (?). Reklamanty widoczne na k. 58v, 70v, 82v, 94v, 106v, 118v, 130v, 142v, 172v, 182v. Foliacja nowożytna pisana atramentem.

³¹ 1²⁺³ (k. I + k. 1–4), 2⁵⁺⁶ (k. 13–23), 3–8⁶⁺⁶ (k. 24–95), 9–10⁴⁺⁴ (k. 96–111), 11–17⁶⁺⁶ (k. 112–195), 18⁵⁺⁵ (k. 196–205), 19⁶⁺⁶ (k. 206–217), 20⁵⁺⁴ (k. 218–226). Brak k. 5–12 — wynika to z foliacji (choć niejednorodnej). Reklamanty i kustosze na dolnym marginesie, kustosze w formie słownej (np. k. 23v, 35v, 47v) lub cyframi rzymskim (np. k. 95v, 103v, 123v, 171v, 183v, 195v, 205v, 217v). K. [226] częściowo przyklejona do tylnej wyklejki. Foliacja nowożytna pisana atramentem.

³² 1. (k. 1–47) WZMA, AT4000-571_213 (ok. 1371, Tyrol(?)); 2. (k. 48–71) WZMA, AT5000-234_32 (1372, Klosterneuburg(?)); 3. (k. 72–95) wariant: WZMA, AT5000-487_67 (1379); 4. (k. 96) wariant: WZMA, AT5000-234_78 (ok. 1372, Klosterneuburg(?)); 5. (k. 97) WZMA, AT5000-RB7_1_358 (1371, Klosterneuburg); 6 (k. 101–226) wariant: WZIS, DE5580-CIm97_101 (4. ćw. XIV w., Fryzyna); 7. (k. 174) WZMA, AT5000-442_82 (1372).

Il. 2: BDP, sygn. 193 (118), k. 54r (fot. M.F. Marszałkowski)

Akc. 10³³. I choć z olbrzymią pokusą chciałoby się temu kodeksowi nadać „neubauerowską” sygnaturę 187 (255), to tytuł, jaki został nadany w pelplińskim inwentarzu — *Collationes* — wydaje się niezbyt konkretnie opisywać zawartość, a co za tym idzie — nazwa ta mogłaby określać co najmniej różne księgi. Zarówno w inwentarzu Neubauera, jak i w tym przepisany na maszynie przy sygnaturze 187 (255) figuruje dopisek „brak”. Za przywróceniem jednak dawnej sygnatury przemawia tłoczenie na grzbiecie rękopisu: „Collationes”, zapis taki widnieje także na k. 55r. Neubauer w swoim spisie — w przypadku rękopisów kartuskich — czterokrotnie nadał kodeksom tytuły czerpiąc je z tłoczeń na grzbiecie³⁴, trzykrotnie zawartość ksiąg rozpiisał szerzej³⁵, w przypadku pięciu woluminów trudno powiedzieć, gdyż papierowa naklejka na grzbiecie zasłania ewentualne tłoczenia z tytułem³⁶, pięć kolejnych nie otrzymało opisów w rzeczonym inwentarzu³⁷, jeden został zatytułowany „Cartusiae Paradisi”³⁸, kolejny manuskrypt nie został przeoprawiony, zachowując oprawę średniowieczną, a tym samym nie uzyskał tłoczonego tytułu na grzbiecie³⁹. Gdyby przynajmniej w większości przypadków Neubauer nadał tytuły sugerując się li tylko tym, co odczytał z grzbietu, moglibyśmy — niemal z pewnością — orzec, iż rękopisowi Akc. 10 „należy się” sygnatura 187 (255). Biorąc jednak pod uwagę powyższe, trzeba, póki co, pozostać przy tymczasowej sygnaturze i nie odrzucać perspektywy odnalezienia rękopisu 187 (255), który mógłby nosić takowe oznaczenia w swojej strukturze.

Kartuska księga została przepisana kursywą w drugiej ćwierci XV w.⁴⁰ na podłożu papierowo-pergaminowym⁴¹, większość składek to seksterniony⁴². Kodeks

³³ W kolejnych akapitach rękopisy akcesyjne zostały zaprezentowane w odwrotnej kolejności (od Akc. 10 do Akc. 1) aniżeli w inwentarzu. Wynika to z faktu, że kodeks Akc. 10 hipotetycznie mógłby otrzymać sygnaturę „neubauerowską” — znajduje się on więc niejako pomiędzy sygnaturami pelplińskimi i akcesyjnymi. W następstwie czego — dla zachowania jakiegokolwiek porządku — autor zdecydował się opisać sygnatury w kolejności malejącej.

³⁴ Sygn. 87 (156), 169 (74), 201 (142), 220 (286).

³⁵ Sygn. 192 (117), 215 (174), 231 (452).

³⁶ Sygn. 73 (149), 189 (147), 218 (303), 219 (285), 221 (287).

³⁷ Sygn. 256 (76), 257 (77), 289 (304), 283 (270), 288 (302).

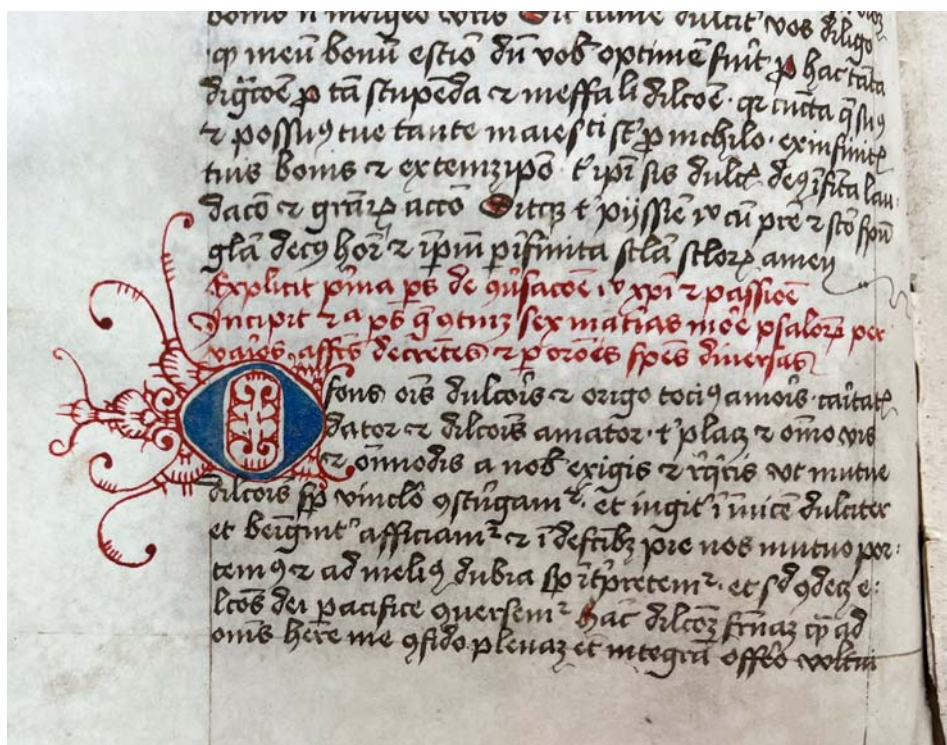
³⁸ Sygn. 176 (71).

³⁹ Sygn. 157 (250).

⁴⁰ Datowanie na podstawie analizy znaków wodnych: 1. (k. 2–35) wariant: Piccard 69734 (1446); 2. (k. 38–53) wariant: Piccard 40198 (1436, Ryga); 3. (k. 56–136) wariant: Piccard 70170 (1433).

⁴¹ Pergamin (k. 1, 6, 7, 12, 13, 18, 19, 24, 25, 30, 31, 36, 37, 42, 43, 48, 49, 54, 55, 60, 61, 66, 67, 72, 73, 78, 79, 84, 85, 90, 91, 96, 97, 102, 103, 108, 109, 114, 115, 120, 121, 126, 127, 132, 133) gruby, sztywny, żółtawy, karty przycięte do bloku, inne o naturalnych krawędziach (np. k. 103), z dziurami (np. k. 13, 72).

⁴² 1⁷⁺⁶ (k. I + k. 1–12), 2–4⁶⁺⁶ (k. 13–48), 5⁶⁺⁰ (k. 49–54), 6–11⁶⁺⁶ (k. 55–126), 12⁶⁺⁵ (k. 127–136 + k. II). K. I i II zostały doklejone na etapie przeoprawienia. Kustosze w obrębie drugiego utworu zapisane czarnym atramentem cyframi arabskimi na dolnym marginesie z dodanym *us* w formie 9

Il. 3: BDP, sygn. Akc. 10, inicjał O(fons), k. 19v (fot. M.F. Marszałkowski)

został przeprowiany w połowie XVIII w., podobnie jak większość kartuskich manuskryptów⁴³. Karty rękopisu udekorowano trzema błękitnymi inicjałami z filigranem barwy czerwonej o niezbyt długich wiciach zakończonych zgrubieniem punktowym, pączkach z wpisanymi weń krótkimi kreskami, perlach i innych drobnych elementach (Il. 3). Ponadto występują rubryki w postaci lombard, tytułów rozdziałów, przekreśleń liter czy fragmentów tekstu.

Następny wolumin, któremu nadano sygnaturę akcesyjną (Akc. 9) powstał — według kolofonu na k. 219r — w 1458 r. Przed II wojną światową nigdy nie „gościł” w Pelplinie, a przynajmniej brak na to jakichkolwiek dowodów. Wiadomym jest jednak, że jeszcze w 1943 r. był w posiadaniu Konrada Willa we Frydlandzie, w ówczesnych Prusach Wschodnich⁴⁴. Skryba zapisał treść minuskułą

(na k. 55r kustosze z numerem „1⁹⁹”, na k. 67r — „2⁹⁹”, 79r — „3⁹⁹”, 91r — „4⁹⁹”, 103r — „5⁹⁹”, 115r — 6⁹, 127r — 7⁹. Foliacja współczesna, zapisana ołówkiem na górnym marginesie).

⁴³ W siedmiu kodeksach (73 (149), 218 (303), 219 (285), 220 (286), 221 (287), 256 (76), 257 (77)) znajduje się rok 1750 wypisany na stronie tytułowej. Pozostałe woluminy, choć posiadają taką samą oprawę, nie zostały zaopatrzone w datę roczną.

⁴⁴ Na wyklejce przedniej okładziny figuruje następująca zapiska: „Konrad Will, / Kuratus in Friedland, Ostpr. / 22. XI. 1943.” O Konradzie Willu zob. B. Butryn, *Ludzie. ks. Konrad Will*

gotycką na papierowych kwinternionach⁴⁵. W rękopisie znajduje się jeden inicjał o dwudzielnym korpusie znaku błękitno-czerwony z takąż dekoracją filigranową, opartą w głównej mierze na wiciach — w układzie ósemkowym lub zakończonych haczykowato — i perłach. W świetle litery wykreślono różnokształtne liście, których krawędzie poprowadzono linią naprzemiennie gładką i karbowaną, na ciemnozielonym tle (Il. 4). Kodeks został przeoprawiony — jego obecna tekturowa oprawa, obciążnięta skórą, pochodzi z czasów nowożytnych, a karty ochronne — dodane podczas zmiany okładki — wyposażone są w znaki wodne, dla których można odnaleźć warianty z 1704 r.⁴⁶

Pomimo iż księga o obecnej sygnaturze Akc. 8, wyposażona jest na grzbiecie w papierową naklejkę z oznaczeniem „(278)” niewykonalnym wydaje się przywrócenie pełnej przedwojennej sygnatury. Z powodu nieukończonego przez Neubauera inwentarza nie mamy żadnych podstaw do uzupełnienia pełnej sygnatury jej pierwszym niezachowanym fragmentem. Zbiór kazań, jaki zawiera się w manuskrypcie, został spisany w drugiej ćwierci XV stulecia⁴⁷, kursywą, na papierze czerpanym zszytym w seksterniony⁴⁸. Rubrą zostały potraktowane lombardy, niektóre litery, a w zasadzie ich przekreślenia, podkreślenia fragmentów tekstu, dopisy na marginesach, fragmentarycznie zachowała się dekoracja filigranowa

(1900–1987), straty.zamek.malbork.pl/ks-konrad-will-1900-1987 [dostęp 20.08.2025] — za tę wskazówkę dziękuję panu Michałowi Głowce z IHN PAN.

Kodeks został zapewne przywieziony przez Willa do Malborka, w którym przebywał od 1945 r. W związku z tym, że spora część rękopisów pelplińskich w czasie wojny trafiła do Malborka, z którego następnie była odzyskiwana, najpewniej i rękopis Akc. 9 został przekazany (raczej nieumyślnie) pelplińskiej księżnicy w jednym z transportów (por. M.F. Marszałkowski, P. Ziółkowski, *An Unknown Fragment of the Late Medieval Chelmino Gradual L 2 from the Diocesan Library in Pelplin Discovered in the Antiphoner Akc. 7889 from the Gdańsk Library of the Polish Academy of Sciences*, „Zapiski Historyczne” 2024, t. 89, z. 1, s. 84–85).

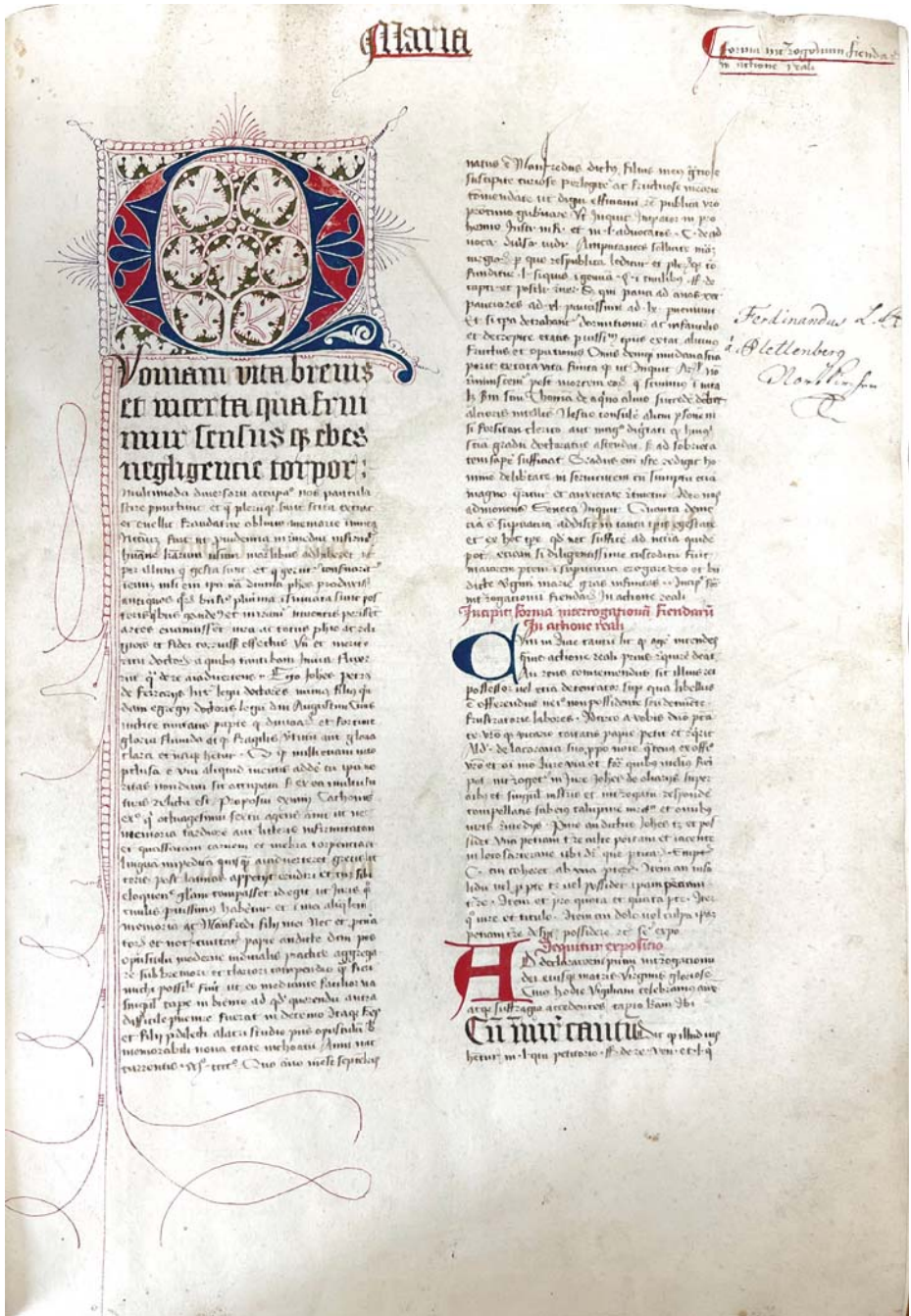
⁴⁵ Dla porządku, można dodać, że znak wodny występujący na kartach z zapisem XV-wiecznym można identyfikować z: Piccard 126724 (1458, Candia, Kreta).

¹¹⁺¹ (wyklejka + k. I), 2–24⁵⁺⁵ (k. 1–230), 25¹⁺¹ (k. II + wyklejka). Reklamanty na środku dolnego marginesu, na końcu l. i 15. Składki. Foliacja współczesna ołówkiem, zapisana co piątą kartę. K. I, 219v–220v niezapisane.

⁴⁶ 1. wariant: WZIS, IS5000-DIF-LXXVI-K21 (1704); 2. (obok znaku 1.) wariant: WZIS, IS5000-DIF-LXXVI-K15-wm1 (1704).

⁴⁷ Datowanie na podstawie analizy znaków wodnych: 1. (do k. 96) wariant: Piccard 155656 (1434); 2. (od k. 97) wariant: Piccard 67495 (1426, Nieszawa); 3. (od k. 97 — naprzemiennie z 2.) wariant: WZMA, AT9800-174_16 (poł. XV w.). Występują ponadto inne znaki, które jednakowoż sprawiają trudności identyfikacyjne.

⁴⁸ 1–9⁶⁺⁶ (k. 1–108), 10²⁺² (k. 109–112), 11–12⁶⁺⁶ (k. 113–136), 13⁷⁺¹ (k. 137–144), 14–34⁶⁺⁶ (k. 145–396), 35⁶⁺⁵ (k. 397–407), 36–38⁶⁺⁶ (k. 408–444). Błąd w numeracji — brak k. z numerem 434. Brak jednej lub kilku składek na końcu kodeksu. Kustosze na wszystkich kartach składek po stronie recto na górnym marginesie, dodatkowo na ostatniej karcie składki na dolnym marginesie — zapisane cyframi arabskimi, nierzadko z 9 po cyfrze. Składka pierwsza oznaczona słownie „primus”. Foliacja współczesna ołówkiem. K. 118v, 141v, 144v, 322v–325v niezapisane.

Il. 4: BDP, sygn. Akc. 9, k. 1r (fot. M.F. Marszałkowski)

w inicjale incipitowym na k. 1r (motywy pączkowe i czwórliść w korpusie litery). Jako jedyny rękopis z całej, prezentowanej tu, grupy posiada zwięzy fałszywe w formie pojedynczych skórzanych pasków.

Pod sygnaturą Akc. 7 figuruje zbiór traktatów teologicznych, które to zostały przepisane w drugiej ćwierci XV w. Na k. 186v zapisany został kolofon przywołujący datę 1425 i miejsce powstania — „apud ecclesiam Warmiensem”. Rękopis jednak został przepisany kilkoma rękoma, stąd też jego datowanie należy rozszerzyć⁴⁹. Skrybowie posługiwali się kursywą, zapisując tekst na papierowo-pergaminowych składkach o dość nieregularnej budowie z przewagą seksternionów⁵⁰. Rubryki pojawiają się w formie lombard, tytułów rozdziałów, podmalowań liter, dekorację zaś stanowi wyłącznie filigran obejmujący inicjał incipitowy na k. 2r. W obrębie pierwszego i trzeciego utworu zostały wykreślone liczne schematy, wśród nich, na k. 110r, trójtarczowe koło, którego dwie wewnętrzne tarcze (wciąż!) pozostają ruchome. Wolumin, który na k. 1v został wyposażony w nowożytny wpis własnościowy „Liber B. Mariae in Polplin”, powrócił — po wojennej zawierusze — do Pelplina w 1952 r., czemu świadectwo daje zapis, ołówkiem poczyniony, na k. 1r: „Odzyskał mec. Wygocki w Grudziądzu 4. IV. 1952”, poniżej zaś podpisał się ks. Antoni Liedtke, ówczesny dyrektor pelplińskiej ksiąźnicy.

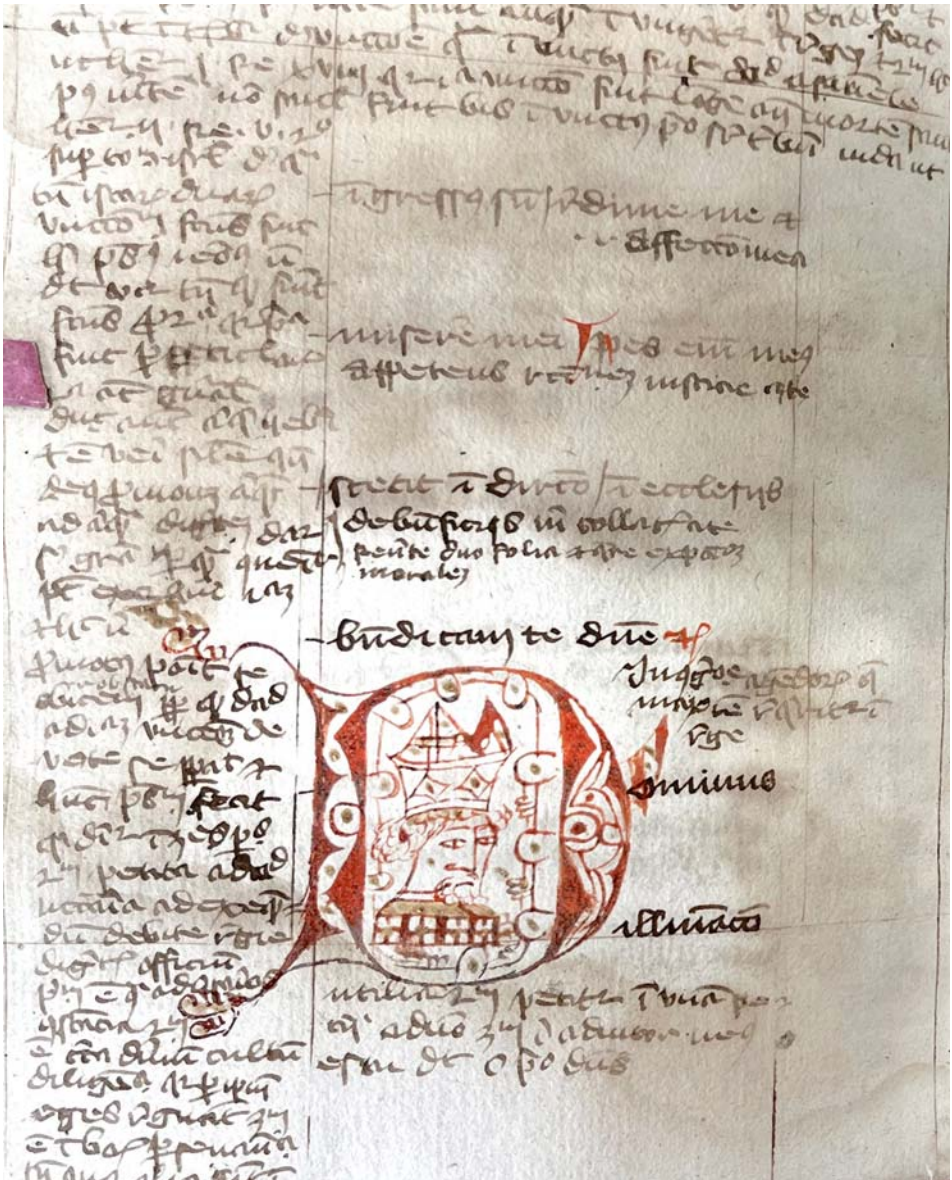
Papierowy rękopis z traktatami o różnej tematyce przepisany kursywą kilkoma rękoma⁵¹ w drugiej ćwierci XV w.⁵² otrzymał sygnaturę Akc. 6. Jest to jeden z dwóch kodeksów akcesyjnych, wyposażonych w średniowieczny wpis własnościowy pelplińskich cystersów — na k. 1r zapisano: „Liber s[an]c[t]e

⁴⁹ Na papierowych kartach widoczne znaki wodne: 1. (k. 3–103) Piccard 150118 (1429, Danzig); 2. (k. 105–111) wariant: Piccard 68456 (1429, Danzig); 3. (k. 113–124) Piccard 120718 (1439); 4. (k. 142–227) wariant: Piccard 82632 (1403, Ferrara); na k. 126–141 sprawiający trudności identyfikacyjne; ponadto pojedyncze znaki wodne, np. na k. 221 wariant: WZIS, DE8100-CodTheol2171_999 (1432–1434). Pergamin (k. 1, 2, 39, 52, 65, 78, 91, 104, 112, 125, 187, 192, 193, 198, 199, 204, 205, 210, 211, 216, 217, 222, 223, 228, 229) gruby, sztywny, żółtawy, karty przycięte do bloku, inne o naturalnych krawędziach (np. k. 52, 65, 125), niektóre z dziurami (np. k. 65).

⁵⁰ 1⁸⁺⁶ (k. 1–14), 2–3⁶⁺⁶ (k. 15–38), 4–8⁷⁺⁶ (k. 39–103), 9⁷⁺¹ (k. 104–111), 10⁷⁺⁷ (k. 112–125), 11⁶⁺⁶ (k. 126–137), 12³⁺¹ (k. 138–141), 13–14⁶⁺⁶ (k. 142–165), 15⁷⁺⁷ (k. 166–179), 16⁶⁺¹ (k. 180–186), 17–19⁶⁺⁶ (k. 187–222), 20⁶⁺² (k. 223–230). Kustosz na k. 91 z cyfrą „8”. Foliacja współczesna, czarnym atramentem pisana. K. 111v, 125v, 141r–v, 155r–v niezapisane.

⁵¹ Można wskazać co najmniej trzy ręce piszące: 1. k. 1r–110v, 2. k. 111r–257v, 3. k. 282r–308v.

⁵² 1. (k. 1–110) wariant: Piccard 125334 (1431, Pynyany (Litwa)); 2. (k. 115–122, 151–200, 209–232) wariant: WZIS, DE1935-Mscr_Dresd_M_243_7 (1433–1437, Norymberga albo Umgebung); 3. (k. 111–114, 123–150) wariant: Piccard 150921 (1423, Budapeszt); 4. (k. 201–208) wariant: WZIS, DE5580-Cgm8873_40 (ok. 1431, Norymberga); 5. (k. 236–251) wariant: WZMA, AT5000-683_212 (4. dekada XV w.); 6. (k. 295–308) wariant: WZMA, AT2000-143_322 (1432).

Il. 5: BDP, sygn. Akc. 4, inicjał D(ominus), k. 52v (fot. M.F. Marszałkowski)

Ma[r]je [in] Polplin”. Księga zbudowana z seksternionów⁵³ została zaopatrzona w kilkanaście inicjałów z dekoracją filigranową, w tym na k. 206v z przedstawieniem zoomorficznym czworonoga, trzykrotnie też występują inicjały o budowie plecionkowej. Stan zachowania manuskryptu nie jest dobry: papier się kruszy i łamie, uległ tzw. „puszystej destrukcji”, widoczne są również ślady okopcenia oraz zalania, na skutek czego tekst bywa nieczytelny lub jest słabo widoczny.

Z zawierającego traktaty teologiczne kodeksu Akc. 5, większość kart została wyciętych (147 z 240 kart), a te co się ostały noszą ślady zalania, które to poskutkowało wypłukaniem, nierzadko niemal całkowicie, atramentu. Skrybowie (albo jeden skryba?) zapisali tekst kursywą na papierowych — w przeważającej większości — seksternionach⁵⁴ w pierwszej połowie XV w.⁵⁵ Pergaminowa k. 1, po stronie *recto*, została wyposażona — jako jedna z niewielu z grupy ksiąg tu omawianych — w iluminacje gwaszowe, obecnie niestety nieco rozmyte. Korpus inicjału R(everendi) wypełniono zielono-błękitną wicią akantową, która też wychodzi na górny margines (z użyciem zieleni i czerwieni), nogę litery zaś utworzono z połowy ciała błękitno-zielonego smoka.

Psalterz pod sygnaturą Akc. 4 przepisany kursywą w pierwszej ćwierci XV stulecia⁵⁶, również nie wytrzymał próby czasu. Tak jak w przypadku Akc. 6 i tu papierowe podłoże poddało się „puszystej destrukcji”, tak że dolne, przygrzbietowe narożniki kart w końcowej części woluminu osypały się, co więcej, oprawa nie zachowała się, a nici łączące seksterniony⁵⁷ w wielu miejscach są przerwane.

⁵³ 1–8⁶⁺⁶ (k. 1–96), 9⁷⁺⁷ (k. 97–110), 10⁸⁺⁸ (k. 111–126), 11–18⁶⁺⁶ (k. 127–222), 19⁶⁺⁴ (k. 223–232), 20⁵⁺⁶ (k. 236–246), 21⁵⁺⁰ (k. 247–251), 22⁵⁺⁶ (k. 282–292), 23⁷⁺⁷ (k. 293–306), 24²⁺⁰ (k. 307–308). Brak k. 233–235, 252–281 i po k. 308 również braki — wycięte albo wyrwane? Foliacja dawna na górnym marginesie, pisana atramentem, do k. 99, następnie kontynuowana ołówkiem w czasach późniejszych.

⁵⁴ 1¹⁺⁰ (k. 1), 2¹⁺⁶ (k. 131–137), 3–4⁶⁺⁶ (k. 138–161), 5²⁺⁰ (k. 162–163), 6⁰⁺⁵ (k. 181–185), 7–9⁶⁺⁶ (k. 186–221), 10⁴⁺⁴ (k. 222–229), 11⁶⁺⁴ (k. 230–239), 12⁰⁺¹ (k. 240). K. 2–130, 164–180 niezachowane, zostały wycięte. K. 240 zachowana fragmentarycznie w formie małego trójkąta. Foliacja dawna, nowożytna pisana atramentem.

⁵⁵ Datowanie na podstawie analizy znaków wodnych: 1. (k. 131–229) wariant: Piccard 124086 (1418, Utrecht); 2. (k. 230–239) wariant: Piccard 153620 (1446, Frankfurt am Main). Poza kartami papierowym w rękopisie występują dwie karty pergaminowe: k. 1 i 240.

⁵⁶ Datowanie na podstawie analizy znaków wodnych: 1. (k. 1–81) wariant: Piccard 67480 (1408, Lienz); 2. (k. 82–285) wariant: Piccard 40894 (1406, Hohenburg); 3. (k. 286–357) wariant: Piccard 65088 (1408, Brunszwik); 4. (k. 286–357 — naprzemiennie z 3.) wariant: Piccard 65052 (1408, Heidelberg).

⁵⁷ 1⁰⁺⁴ (k. 1–4), 2⁶⁺⁶ (k. 5–16), 3³⁺³ (k. 17–22), 4–6⁶⁺⁶ (k. 23–57), 7⁷⁺⁶ (k. 58–70), 8–10⁶⁺⁶ (k. 71–105), 11⁷⁺⁶ (k. 106–118), 12–19⁶⁺⁶ (k. 119–214), 20⁶⁺⁵ (k. 215–225), 21–31⁶⁺⁶ (k. 226–357). Pierwsze 4 karty są luźne. Między k. 24 i 25 — 1 k. nlb., między k. 75 i 76 — 1 k. nlb. K. 205 zachowana fragmentarycznie. Między k. 220 i 221 brakuje co najmniej 1 karty. Kustosze zapisano cyframi arabskimi na początku składek — np. na k. 23r widnieje „5” (częściowo ucięte). Kustosze występują też na kartach po stronie *recto* w obrębie każdej ze składek. Foliacja współczesna pisana ołówkiem.

Lustro tekstu zostało podzielone na dziewięć pól, ułatwiających wprowadzenie tekstu głównego oraz glos marginalnych. Poza komentarzami marginalnymi wprowadzono także glosy międzywierszowe, a tekst przyozdobiono kilkudziesięcioma mniejszymi i sześcioma większymi inicjałami filigranowymi. W światłach dużych inicjałów pojawiają się przedstawienia figuralne: dwukrotnie mężczyzna z ukoronowaną głową (król Dawid?; Il. 5), raz jeden postać w pozie oranta (?). W pozostałych trzech przypadkach inicjały mają charakter floralny.

Drugiemu rękopisowi, który został zaopatrzony w średniowieczny wpis własnościowy pelplińskich cystersów nadano oznaczenie Akc. 3. Co więcej, jest to księga będąca również własnością opata Piotra Belschitzza (1436–1440⁵⁸) — na wyklejce przedniej okładziny widnieje nota: „Liber s[an]c[t]e Marie in Polplin. P. B. de Puczk / quondam abbatis inibi”, która została zduplikowana na tylnej wyklejce i dodatkowo powielona tamże w XVII w. (?). Manuskrypt został skopiowany kursywą kilku rąk na podłożu mieszanym⁵⁹, w znacznej mierze na seksternionach⁶⁰, w pierwszej połowie XV stulecia⁶¹. Jedyłą jego ozdobą pozostaje inicjał incipitowy R(everendo) na k. 1r barwy czerwonej z czarnym filigranem pączkowym, dodanym raczej w późniejszym czasie.

Brewiarz dla diecezji warmińskiej z pierwszej połowy XV w. (Akc. 2) to najmniejszy z prezentowanych tu kodeksów, liczy bowiem 15 cm wysokości i 11 cm szerokości. Z tego też powodu analiza znaków wodnych, które występują na papierowych kartach, była mocno ograniczona. W efekcie odczytany został zaledwie jeden z nich, dla którego wariant odnaleziono w bazie Piccarda z datą 1424⁶². Należy jednakowoż zaznaczyć, że jest to wolumin o składkach mieszanych⁶³

⁵⁸ W. Kętrzyński, *Liber mortuorum monasterii Pelplinensis ordinis Cisterciensis*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski*, t. 4, Lwów 1884, s. 63.

⁵⁹ Papier ręcznie czerpany, żeberkowy, o kartach przyciętych do formatu bloku. Pergamin (k. 1, 12, 13, 24, 25, 30, 31, 36, 37, 42, 43, 48, 121, 132, 133, 138, 139, 144, 145, 150, 151, 156–159, 164, 165, 170, 171, 175, 176, 180) gruby, sztywny, żółtawy, karty przycięte do bloku, inne o naturalnych krawędziach (np. k. 164), z cerami pozbawionymi nici (np. k. 36, 165, 176), z dziurami (np. k. 170, 171).

⁶⁰ 1⁷⁺⁶ (wyklejka + k. 1–12), 2–12⁶⁺⁶ (k. 13–144), 13⁶⁺⁷ (k. 145–157), 14⁷⁺⁶ (k. 158–170), 15⁵⁺⁵ (k. 171–180), 16³⁺⁴ (k. 181–186 + wyklejka). Kustosze na końcu składek, na dolnym marginesie zapisane cyframi rzymskimi z dodanym *us* w formie 9, począwszy od karty 60v z numerem IX, do k. 156v z numerem XVII. Foliacja współczesna, ołówkiem zapisana. K. 8v–9r, 158v, 181r–186r niezapisane.

⁶¹ Datowanie na podstawie analizy znaków wodnych: 1. (k. 1–23) wariant: Piccard 116366 (1408, Malbork); 2. (k. 26–47) wariant: WZIS, DE0795-M_I_16_999e (1404–1425, Leipa (Czechy)); 3. (k. 49–143) wariant: WZMA, AT5000-500_217 (3. dekada XV w.); 4. (k. 146–179) wariant: Piccard 20537 (1416, Elbląg). Na ostatnich kartach kolejny znak wodny, sprawiający jednak trudności identyfikacyjne.

⁶² Ten znak wodny występuje na k. 113–149, a jego wariant nosi numer 150198.

⁶³ Papier ręcznie czerpany, żeberkowy, o kartach przyciętych do formatu bloku. Karty pergaminowe (k. 1, 6, 7, 12, 13, 18, 19, 24, 28, 29, 36, 37, 41, 42, 46, 47, 51, 55, 56, 60, 61, 71, 72,

i nieregularnej budowie tychże⁶⁴. Skryba, którym był Mikołaj Wildenburg (za kolofonem na k. 217r) posługujący się kursywą, zapisał całość tekstu, a dopiero z czasem dopisano mniejsze teksty inną ręką.

Ostatni rękopis z opisywanego zbioru, o sygnaturze Akc. 1, poza głównym zrębem tekstu w języku łacińskim, zawiera też fragmenty w języku polskim (i czeskim?). Skryba zapisał tekst kursywą w drugiej połowie XV stulecia⁶⁵ na papierowych kartach zszytych w seksterniony⁶⁶. Pomimo iż nie sposób znaleźć w nim jakichkolwiek śladów proweniencyjnych, wiadomo, że przynajmniej w latach osiemdziesiątych XIX w. manuskrypt przynależał do zbioru bibliotecznego Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Wymienia go Teodor Wierzbowski w swoim artykule z 1884 r., przywołując polskie glosy⁶⁷. Zbiór kazań, z jakim mamy tu do czynienia, pozbawiony jest oprawy, dawne pergaminowe karty ochronne wykonane z makulatury introligatorskiej obecnie stanowią zewnętrzną „warstwę ochronną” księgi, wewnątrz zaś jest objęte silną korozją atramentu posuniętą do tego stopnia, że karty się rozsypują (zwłaszcza s. 555–612, 679–774).

77, 78, 83, 84, 88, 89, 94, 95, 99, 100, 101, 106, 107, 112, 113, 118, 119, 124, 125, 130, 131, 135, 136, 141, 142, 143, 148–152, 157, 158, 163, 164, 166, 169, 170, 173, 175, 176, 181, 182, 187, 188, 193, 194, 199, 200, 203, 205, 206, 211, 212, 215, 216, 219, 220, 225, 226, 231, 232) dość grube, nieco sztywne, czasami o naturalnych brzegach (np. k. 112, 148) i z ubytkami (np. k. 28, 206).

⁶⁴ 1–2⁶⁺⁶ (k. 1–24), 3⁴⁺⁴ (k. 25–32), 4⁴⁺⁵ (k. 33–41), 5⁵⁺⁵ (k. 42–51), 6⁴⁺⁵ (k. 52–60), 7⁴⁺³ (k. 61–67), 8⁴⁺⁶ (k. 68–77), 9–10⁶⁺⁵ (k. 78–99), 11⁷⁺⁶ (k. 100–112), 12⁶⁺⁶ (k. 113–124), 13⁶⁺⁵ (k. 125–135), 14⁷⁺⁷ (k. 136–149), 15⁸⁺⁶ (k. 150–163), 16–19⁶⁺⁶ (k. 164–211), 20⁴⁺⁴ (k. 212–219), 21⁶⁺⁶ (k. 220–231), 22⁵⁺³ (k. 232–239). Wycięte karty: pomiędzy k. 32 i 33 — 1 karta (?), k. 51 i 52 — 1 karta (?), k. 77 i 78 (prawdopodobnie brakuje całej składki), k. 158 i 159 — 2 karty, k. 163 i 164 — 1 karta. Niektóre karty luźne (79r, 82r, 85r, 86r, 105r, 108r, 126r, 129r, 134r, 138r, 140r). Karty: 227, 233, 238, 239 zachowane fragmentarycznie. Kustosze: na k. 42r — zachowany fragmentarycznie, prawdopodobnie II, k. 61r — III, k. 89r — VI, od k. 100r z numerem VII zachowana ciągłość do k. 232r z numerem XVIII. Foliacja współczesna zapisana ołówkiem.

⁶⁵ Datowanie na podstawie analizy znaków wodnych: 1. (s. 1–32) wariant: Piccard 64631 (1452, Brescia); 2. (s. 33–80) wariant: Piccard 123252 (1471, Eltz); 3. (s. 81–128, 201–224, 297–320, 345–536, 609–680) wariant: WZIS, DE4860-Ms204_131 (XV w., 1486?); 4. (s. 129–200, 225–296, 321–344, 801–822) wariant: WZIS, DE4860-Ed.vet.s.a.m.34-m_15 (ok. 1475); 5. (s. 537–584) wariant: WZIS, DE1935-Mscr_Dresd_M_201_2 (ok. 1472/1480, Frankonia); na s. 585–608, 681–800 identyfikacja znaków wodnych utrudniona ze względu na zły stan zachowania papierowych kart.

⁶⁶ 1⁸⁺⁸ (s. 1–32), 2–33⁶⁺⁶ (s. 33–800), 34⁶⁺⁵ (s. 801–822). Karta pomiędzy s. 818 i 819 wyrwana. Kustosze na końcu składek, na dolnym marginesie zapisane cyframi arabskimi z dodanym *us* w formie 9. Od numeru dziesiątego — cyframi rzymskimi, a więc składka 10. — X, składka 11. — XI itd. Paginacja współczesna, ołówkiem zapisana. S. 815–822 niezapisane.

⁶⁷ T. Wierzbowski, *Dwa przyczynki do starożytnego słownictwa polskiego*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1884, t. 3, s. 66–67.

Inwentarz średniowiecznych rękopisów odnalezionych w Bibliotece Diecezjalnej w Pelplinie⁶⁸

Wykaz skrótów bibliograficznych:

- Brückner (1897) — Brückner A., *Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni, modlitwy, glosy*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” 1897, t. 25, s. 206–291.
- Brückner (1902) — Brückner A., *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, t. 1, *Kazania i pieśni. Szkice literackie i obyczajowe*, Warszawa 1902.
- Łoś (1915) — Łoś J., *Przegląd zabytków językowych staropolskich do roku 1543*, Kraków 1915.
- Łoś (1922) — Łoś J., *Początki piśmiennictwa polskiego (przegląd zabytków językowych)*, Lwów 1922.
- Marszałkowski (2024) — Marszałkowski M.F., *Średniowieczne rękopisy iluminowane z cysterskiego skryptorium w Pelplinie*, t. 1, Toruń 2024.
- Nir (1980) — Nir R., *Rękopisy kaznodziejskie w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie*, [w:] *Studia z historii kaznodziejstwa i homiletyki*, red. W. Wojdecki, t. 2, Warszawa 1980, s. 290–322.
- Schneyer 3 (1971) — Schneyer J.B., *Repertorium der Lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150–1350*, t. 3, *Autoren: I–J*, Münster 1971 (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, t. 3, 3).
- Wierzbowski (1884) — Wierzbowski T., *Dwa przyczynki do starożytnego słownictwa polskiego*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1884, t. 3, s. 66–72.

Wykaz skrótów:

- ćw. — ćwierć
- fragm. — fragment
- k. — karta
- łac. — łacina
- niem. — niemiecki
- pap. — papier
- perg. — pergamin
- pol. — polski
- poł. — połowa
- r — recto
- r. — rok
- s. — strona

⁶⁸ Struktura opisów przyjęta za: J. Kaliszuk, S. Szyller, *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Warszawa 2012 (Inwentarze Rękopisów Biblioteki Narodowej, t. 3).

trans. — translator

v — verso

w. — wiek

1

Akc. 1 (MSPL 9041)

Łac., pol., 2. poł. XV w., pap., 21,0 × 15,0 cm, I k. + 822 s. + I k.

Sermones de tempore et de sanctis cum glossis Polonicis⁶⁹

S. 815–822 niezapisane.

Ponadto na k. ochronnych (perg.) fragmenty tekstów teologicznych.

Stan zachowania: brak oprawy; intensywna korozja atramentu powodująca silną łamliwość i kruchość papierowych kart (zwłaszcza na s. 555–612, 679–774).

Proweniencja: Toruń — Towarzystwo Naukowe (XIX w.); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (pieczęć przed 2011 r.⁷⁰).

Bibliografia: Wierzbowski (1884), s. 66–67; Łoś (1915), s. 441; Łoś (1922), s. 78, 456; Brückner (1902), s. 234; Brückner (1897), s. 255.

2

Akc. 2 (MSPL 9042)

Łac., niem., 1. poł. XV w., pap., perg., 15,0 × 11,0 cm, 244 k.

Breviarium Warmiense

Stan zachowania: okładziny zachowane fragmentarycznie; obleczenie skórzane sztywne, kruche, spękane i łamliwe, odklejone od dolnej okładziny i częściowo też od grzbietu; grzbiet wklęsły i wygięty w formę litery „L”; zwięzy i dolna kapitałka oderwane od przedniej okładziny, górna kapitałka oderwana od tylnej okładziny; fragmentarycznie zachowana przednia wyklejka; papierowa makulatura naprawcza naklejona na niektóre karty w celu ich scalenia; kilka kart wyciętych lub zachowanych fragmentarycznie, inne karty luźne.

Zdobienia: rubryki obejmujące lombardy, pojedyncze litery w ciągu tekstu, przekreślenia niektórych liter, podkreślenia w tekście, dopiski (np. na k. 226r).

⁶⁹ Więcej na temat zawartości tego rękopisu zob. J. Kaliszuk, *O kilku tekstach w nowo odkrytych rękopisach pelplińskich*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2025, t. 34, z. 1, s. 53–79.

⁷⁰ Taka nazwa biblioteki istniała przynajmniej od połowy XIX w., zob. F. Pelpliński (Manthey), *Sto lat Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” 1948, t. 4, s. 458; B. Góra, *Biblioteka*, s. 100. Od 24.05.2010 r. książnica nosi imię Biskupa Jana Bernarda Szłagi, od 1.01.2011 r. na mocy dekretu bp. Jana Bernarda Szłagi z 4.12.2010 r. biblioteka pelplińska funkcjonuje pod nazwą Biblioteki Diecezjalnej, zob. K. Koch, *Pelplińscy bibliotekarze*, [w:] *Parare vias Domini. Księga inspirowana działalnością naukową i duszpasterską księdza biskupa pelplińskiego prof. dr. hab. Jana Bernarda Szłagi (1940–2012)*, red. K. Charamsa, W. Pytlik, Pelplin 2014, s. 461, 464.

Proweniencja: Warmia (XV w.); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (pieczęć przed 2011 r.).

3

Akc. 3 (MSPL 3171)

Łac., 1. poł. XV w., pap., perg., 22,0 × 14,5 cm, 186 k.

Tractatus theologicci

Zawartość:

1. k. 1r–24v: Alphonsus Bonihominis Hispanus, Epistola rabbi Samuel de Fez de adventu Messiae, missa rabbi Isaac.
  2. k. 25r–48v: Apocalipsis cum prologo Gilberti Porretani.
  3. k. 49r–76v: Super missam ex diversorum doctorum sentenciis compilata.
  4. k. 77r–128r: Pseudo-Matthaeus de Cracovia [=Stephanus de Roudnice?], Excerpta de collectis diversarum materiarum⁷¹.
  5. k. 128v–132v: Notae theologicae.
  6. k. 132v–153v: Tractatus de praelatis et confessione.
  7. k. 153v–156v: Henricus de Segusia (Hostiensis), Summa aurea — fragm. (lib. V: De paenitentia et remissionibus).
  8. k. 156v–158r: Additamenta ex Wilhelmo, Henrico de Segusio et aliis.
  9. k. 159r–164r: Sermo de sancta Dorothea.
  10. k. 164r–170r: Sermo de Annuntiatione BMV.
  11. k. 170r–176r: Pseudo-Augustinus, De Assumptione BMV collatio.
  12. k. 176r–177v: Pseudo-Augustinus, Quaestiones Veteris et Novi Testamenti — fragm. (cap. 83).
  13. k. 177v–180v: Pseudo-Augustinus (Caesarius Arelatensis), De igne purgatorio.
  14. k. 181v: Notae.
- K. 8v–9r, 158v, 181r–186r niezapisane.

Stan zachowania: skóra obleczenia oprawy z drobnymi dziurami, miejscami przetarcia wierzchniej warstwy lica; dolny płatek zerwany/pęknięty.

Zdobienia: inicjał incipitowy R(evendo) na k. 1r barwy czerwonej z czarnym filigranem pączkowym (dodanym raczej w późniejszym czasie). Rubryki obejmujące lombardy, przekreślenia liter, znaczki akapitów, gdziekolwiek żywe paginy, numery i tytuły rozdziałów.

Proweniencja: Petrus Belschitz de Puck — opat w Pelplinie (XV w., nota na wyklejce przedniej i tylnej okładziny); Cystersi — Pelplin (XV w., nota na przedniej wyklejce „Liber s[an]c[t]e marie in polplin”); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (pieczęć przed 2011 r.).

Sygnatury dawne: M.XI.16

Bibliografia: Marszałkowski (2024), s. 19.

⁷¹ Szerzej na temat samego tekstu zob. J. Kaliszuk, *O kilku tekstach*, s. 46–53.

4

Akc. 4 (MSPL 9043)

Łac., 1. ćw. XV w., pap., 21,0 × 15,0 cm, 359 k.

Psalterium (Ps 9,13–104,42) cum glossa interlineari et marginali.

Stan zachowania: brak oprawy i obu kapitałek; zerwane płątniki; nici składek w wielu miejscach są przerwane, a karty luźne; „puszysta destrukcja” papierowego podłoża — dolne, przygrzbietowe narożniki kart w końcowej części woluminu osypały się; karty zabrudzone, bliżej końca zaplamione białą farbą (?) — zwłaszcza k. 323–324; brak kilku kart w 1., 3. i 20. składce; ślady po zalaniu; zniszczenia mikrobiologiczne w dolnej części kart; atrament miejscami lekko wymyty, ale treść pozostaje czytelna.

Zdobienia: mniejsze (na k. 10r, 13v, 31r, 42r, 63r, 66r, 87r, 99v, 109v, 114r, 117r, 122v, 128r, 135r, 137r, 149v, 158r, 159v, 170r, 172v, 176v, 181r, 188v, 191v, 195v, 197r, 229v) i większe inicjały filigranowe o dość niewprawnym dukcie kreślenia. Wśród użytych elementów pojawiają się fibryle, motywy faliste, pelty i żółędzia, perły na fibryli lub takie, które trudno zidentyfikować. Litery nierzadko o dwudzielnym korpusie (z reguły jednobarwne, czasem czerwono-czarne) najczęściej z wykrojem sylwetkowym, ewentualnie schodkowym. Większe inicjały z rysunkowymi przedstawieniami figuralnym: k. 52v — postać w koronie (mitrze?) — król Dawid?, k. 79v — postać z rękami wyciągniętymi przed siebie, k. 104v — postać w koronie — król Dawid?, jak i po prostu filigranowymi: k. 156r — podmalowany żółcieniem i zielenią, k. 267r i 325r — kreślone inną, wprawną ręką, z czerwono-zielonym filigranem z pączkami i perłami, sprężynowymi fibrylami i motywami spiralnymi. Rubryki obejmujące lombardy, znaczniki akapitów (?), przekreślenia liter. Proweniencja: Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (pieczęć przed 2011 r.).

5

Akc. 5 (MSPL 9044)

Łac. niem., 1. poł. XV w., pap., perg., 28,0 × 21,0 cm, 94 k.

Tractatus theologici

Zawartość:

1. k. 1r–v, 131r–229v⁷²: Nicolaus Stöer, Expositio missae.
2. k. 230r–234r: Sermo in Dominica 1 post Epiphaniam.
3. k. 234r–239v: Pseudo-Iacobus de Paradiso, Speculum amatorum mundi (brak końca).

Na k. 233r, w tekście, glosa w j. niem.

Stan zachowania: brak części tylnej okładziny, a zachowany fragment pęknięty w pół; brak skórzanego obleczenia; brak wyposażenia oprawy; dolna kapitałka oderwana od obu okładek, górna zaś zerwana od przedniej okładziny; brak wyklejek; zwięzy poluzowane; karty pofalowane, atrament wypłukany, nierzadko niemal całkowicie; w tylnej części

⁷² Ze względu na stan zachowania obiektu, trudno stwierdzić, czy utwór kończy(t) się na k. 229v — stąd znak zapytania.

kodeksu karty osypują się; zabrudzenia mikrobiologiczne; k. 2–130, 164–180 wycięte; k. 240 zachowana fragmentarycznie w formie małego trójkąta.

Zdobienia: na k. 1r na pomarańczowym tle inicjał wawszowy zielono-błękitny. Korpus inicjału R(everendi) wypełniono wicią akantową, która też wychodzi na górny margines (z użyciem zieleni i czerwieni), nogę litery zaś utworzono z połowy ciała błękitno-zielonego smoka. Ponadto dwa czerwone inicjały o dwudzielnym korpusie litery (k. 138v, 148r) z czerwonym filigranem, z wykorzystaniem zwielokrotnionych wici, motywów pączkowych i żabiego skrzeku. Rubryki obejmują lombardy (na k. 230r, 234r), znaczniki akapitów, podkreślenia fragmentów tekstu, przekreślenia liter.

Proweniencja: Cystersi — Pelplin (XVI/XVII w., nota na k. 1r „Liber B.M. in Polplin”); Pelplin — Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szłagi (pieczęć po 2011 r.).

6

Akc. 6 (MSPL 9045)

Łac., niem., 2. ćw. XV w., pap., 21,5 × 14,5 cm, 275 k.

Varii tractatus

Zawartość:

1. k. 1r–110v: Lumen animae (C).
2. k. 111r–281v: Vocabularium „Ex quo” Latino-Germanicum (litt. A–T).
3. k. 282r–308v: Synonyma et aequivoca (litt. A–P).

Stan zachowania: obleczenie skórzane sztywne, łamliwe, wybrakowane; brak wyposażenia oprawy; zwięzy zerwane między blokiem i tylną okładziną; brak górnej kapitałki; „puszysta destrukcja” papierowego podłoża, które nosi też ślady okopcenia i zalania; tekst miejscami nieczytelny; zniszczenia mikrobiologiczne.

Zdobienia: wykonane jedną dość niewprawną ręką: czerwone lub brunatne inicjały (k. 112r — dwa, 126v, 130v, 146v, 154v, 161r, 167v, 171r, 173v, 184v, 185r, 199r, 202v, 206v, 207v, 228v, 287v, 288r, 291v, 294v, 296r, 304v) filigranowe (barwy atramentu, czerwone) z motywami pączkowymi, konturowymi, perłami (również z ziarnami), fibrylami sprężynowymi, niekiedy pojawiają się też motywy roślinne lub geometryczne (k. 202v) w świetle znaku. Na k. 206v występuje zoomorficzne przedstawienie czworonoga (psa?) opierającego się o dolną część litery, na k. 207v w korpusie litery zachowany fragment postaci ludzkiej. Na k. 191v inicjał utworzony z dwóch przeplatających się wici, na k. 249v, 306r, 307v inicjały plecionkowe. Od k. 297r–303r szkice inicjałów/lombard. Niektóre inicjały posiadają dwudzielny korpus o wykroju roślinnym lub z motywem przerywanego meandra.

Proweniencja: Cystersi — Pelplin (XV w., nota na k. 1r „Liber s[an]c[t]e Ma[r]ie [in] Polplin”); Pelplin — Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szłagi (pieczęć po 2011 r.).

Sygnatury dawne: B 246.

7

Akc. 7 (MSPL 3170)

Łac., 2. ćw. XV w. (1425), pap., perg., 30,0 × 21,0 cm, 230 k.

Tractatus theologici

Zawartość:

1. k. 2r–111r: Summa de arte praedicandi.
  2. k. 112r–140v: Sermones de Apocalypsi.
  3. k. 142r–151v: Petrus Pictaviensis, Compendium historiae in genealogia Christi.
  4. k. 152r–154v: De vitiis.
  5. k. 156r–170v: Guido Vicentinus de Pileo, Margarita Bibliae.
  6. k. 170v–186v: Petrus Aureoli, Compendium sensus litteralis totius Sacrae Scripturae.
  7. k. 187r–222v: Ioannes Calderini, De ecclesiastico interdicto.
  8. k. 223r–230v: Ioannes Andreae, De modo observandi interdictum.
- K. 111v, 125v, 141r–v, 155r–v niezapisane.

Stan zachowania: brak części wyposażenia oprawy; ubytki w licu skóry; pęknięte zwięzy i kapitałki przy przedniej okładzinie; k. 1 zachowana w 2/5 swojej wielkości; karty pomarszczone; widoczne ślady zalania (zwłaszcza od k. 187).

Zdobienia: na k. 2r błękitno-czerwony inicjał S(ponsus) o dwudzielnym korpusie litery z kłosem pączków wpisanych w dolną część światła litery. Rubryki pojawiają się w formie lombard, tytułów rozdziałów, podmalowań liter. W obrębie pierwszego i trzeciego utworu zostały wykreślone liczne schematy, wśród nich, na k. 110r, trójtarczowe koło, którego dwie wewnętrzne tarcze są ruchome.

Proweniencja: Warmia (kolofon na k. 186v); Cystersi — Pelplin (XVI/XVII w., nota na k. 1v „Liber B. Mariae in Polplin”); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (poł. XIX w., sygn. V Kd 17 (?)); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (pieczęć przed 2011 r.).

Sygnatury dawne: B.214; V Kd 17 (?).

Bibliografia: Marszałkowski (2024), s. 19.

8

Akc. 8 (MSPL 9046)

Łac., 2. ćw. XV w., pap., 21,5 × 15,0 cm, 443 k.

Ludolphus de Saxonia, Vita Iesu Christi secundum seriem Evangelii (cap. 9–89)

Na początku również kazania, m.in. na k. 66v Petrus Plank (Piper), *Sermo in Circumcisione Domini*. Tekst Ludolfa zidentyfikowany od k. 96r.

K. 118v, 141v, 144v, 322v–325v niezapisane.

Stan zachowania: skórzane obleczenie w zasadzie niezachowane; brak wyposażenia oprawy; górna kapitałka oderwana od tylnej okładziny; niezachowane wyklejki; brak jednej lub kilku składek na końcu kodeksu; k. 1–2 uszkodzone w górnym, przygrzbietowym rogu.

Zdobienia: fragmentarycznie zachowana dekoracja filigranowa w inicjale incipitowym na k. 1r z motywami pączkowymi i czwórliściem w korpusie litery. Rubryki obejmują lombardy, przekreślenia liter, podkreślenia fragmentów tekstu, dopisy na marginesach.

Proweniencja: Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (poł. XIX w., sygn. V Jb 14); Pelplin — Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szłagi (pieczęć po 2011 r.).

Sygnatury dawne: B.274; V Jb 14; (278) — fragment dawnej sygnatury pelplińskiej.

9

Akc. 9

Łac., 1458 r., pap., 39,0 × 27,5 cm, I k. + 230 k. + I k.

Ioannes Petrus de Ferrariis, Practica aurea (Practica Papiensis)

K. I, 219v–220v niezapisane.

Stan zachowania: lico skórzanego obleczenia nieco starte, podrapane, miejscami zdarte, zwłaszcza na rogach.

Zdobienia: inicjał Q(uoniam) na k. 1r o dwudzielnym korpusie znaku błękitno-czerwony z taką dekoracją filigranową, opartą w głównej mierze na wiciach — w układzie ósemkowym lub zakończonych haczykowato — i perłach. Występuje też motyw konturowy, grupy prostych fibryli w układzie wachlarzowym. W świetle litery wykreślono różnokształtne liście, których krawędzie poprowadzono linią naprzemiennie gładką i karbowaną, na ciemnozielonym tle.

Proweniencja: Konrad Will (1943 r., nota na wyklejce przedniej okładziny „Konrad Will, / Kuratus in Friedland, Ostpr. / 22. XI. 1943.”); Pelplin — Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szłagi (pieczęć po 2011 r.).

Sygnatury dawne: IV.1; 28 (ołówkiem, wpisane w okrąg); 5203.

10

Akc. 10 (MSPL 9048)

Łac., 2. ćw. XV w., pap., perg., 20,0 × 14,5 cm, I k. + 136 k. + I k.

Meditationes et collationes

Zawartość:

1. k. 1r–54v: Meditationes.
2. k. 55r–134r: Collationes.

Stan zachowania: widoczne otwory po zerowaniu owadów w przedniej desce; lico skórzanego obleczenia nieco podrapane, miejscami zdarte; górne zewnętrzne rogi końcowych kart ścienione i łamliwe.

Zdobienia: trzy błękitne inicjały (B(enedictus) na k. 2r, O(fons) — 19v, A(d te) — 28r) z czerwonym filigranem. W światłach znaków zostały wykreślone pączki/gąsienice i inne mniej czytelne motywy, dookoła inicjałów zaś — wici zakończone zgrubieniem punktowym, pączki z wpisanymi weń krótkimi kreskami, perły i inne drobne elementy. Ponadto

na k. 59v, 71v, 79v, 96r, 118r, 119v, 122r znajdują się czerwone inicjały z delikatnymi wiciowymi, rozedrganymi zdobieniami. Rubryki obejmują lombardy, tytuły rozdziałów, przekreślenia liter i fragmentów tekstu.

Proweniencja: Kartuzja Raj Maryi (XV w., nota nowożytna na k. 1r „Cartusia Paradisi Maria”); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (poł. XIX w., sygn. V Jaa 20); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (pieczęć przed 2011 r.).

Sygnatury dawne: V Jaa 20.

11

61 (88) (MSPL 9049)

Łąc., 4. ćw. XIII w., perg., 28,5 × 20,0 cm, 253 k.

Tractatus medici

Zawartość:

1. k. 2r–9r: Ioannitius (Hunain ibn Ishaq), Isagoge in artem parvam Galeni.
2. k. 9r–15v: Theophilus, Liber urinarum.
3. k. 15v–17v: Philaretus, De pulsibus.
4. k. 18r–75v: Hippocrates, Aphorismi cum apparatu Galeni.
5. k. 76r–117v: Hippocrates, Prognostica cum commento Galeni (trans. Gerard de Cremona).
6. k. 118r–178v: Hippocrates, De regimine acutorum morborum cum commento Galeni (trans. Gerard de Cremona).
7. k. 178v: Nota de mensuris et ponderibus.
8. k. 178v: Orationes.
9. k. 179r–252v: Galenus, Tegni (Ars parva) cum commentario Haly ibn Rodhan (trans. Gerardus de Cremona).
10. k. 252v: Vita Gerardi Cremonensis et notae⁷³.

Na k. 1r–v: noty medyczne, spis zawartości rękopisu.

Stan zachowania: deska przedniej okładziny wygięta wzdłużnie do zewnątrz, obleczenie odklejone, okładka związana z blokiem tylko dolną kapitałką — wszystkie zwięzy i górna kapitałką zerwane; tylna okładzina zachowana w połowie, oderwana od bloku, pozbawiona niemal całkowicie skórzanego obleczenia; skórzane obleczenie grzbietu odchodzi od bloku książki; pergaminowe karty pomarszczone, zagniecione; widoczne ślady zalania w końcowej partii książki; na k. 55(v) wycięty niewielki (0,5 × 1,0 cm) fragment pergaminu; niektóre wiązania składek przerwane.

Zdobienia: cztery złożone gwaszowe inicjały figuralne (V(ita) na k. 18r, O(mnis) — 76r, Q(ui) — 118r, I(ntendimus) — 179r) rozpoczynające kolejne traktaty. Na czworobocznym polu różowym (na k. 18r, 76r) bądź błękitnym (na k. 118r) została wykreślona litera barwy odwrotnej, której światło wypełniono złotem i dekoracją figuralną. Inicjał na k. 179r to wydłużony prostokąt, którego dolną część — również na złotym tle, pod arkadą o łuku

⁷³ Szerzej na temat samego tekstu zob. J. Kaliszuk, *O kilku tekstach*, s. 43–46.

pełnym — wypełnia stojąca postać wskazująca palcem na ciało niebieskie (?); powyżej — na błękitnym tle — różowa wieża. Na błękitnych i różowych polach zostały wyrysowane, białą farbą, delikatne motywy floralne.

Korpusy liter udekorowano perłami i meandrem (k. 18r) oraz motywami palmetowymi (k. 76r, 118r), również z wykorzystaniem bieli. Inicjałom towarzyszą wypustki marginalne w postaci smoków o wydłużonych ogonach lub floralne wici. Na górnej krawędzi czworobocznego pola umiejscowiono wyobrażenia ptaka (k. 179r) lub smoka (k. 76r, 118r). W partiach figuralnych oraz wypustkach dominują błękity, różę, czerwienie i szarości, a całość została wykończona czernią oraz białymi drobnymi elementami dekoracyjnymi. Na k. 18r została przedstawiona postać siedząca z jedną ręką spoczywającą na księdze, drugą zaś uniesioną z wyprostowanym palcem wskazującym (Hipokrates?). W inicjale O(mnis) zaprezentowano postać trонującą pomiędzy dwiema leżącymi, z poduszkami pod ich głowami, postać trонująca wyciąga ręce ku leżącym (medyk podaje lek chorym?). Kolejna scena, na k. 118r, ukazuje mężczyznę podającego kobiecie i jej służącemu kielich, jednocześnie wyciągającego rękę po sakiewkę (sprzedaż leku kobiecie?). W ostatnim inicjale, z grupy malowanych gwaszem, została wyobrażona postać stojąca z uniesioną prawą dłonią i wyprostowanym palcem wskazującym w kierunku słońca/ciała niebieskiego (astrolog?).

Ponadto zostały wykreślone setki inicjałów filigranowych (czerwonych i błękitnych, niektóre zaś dwubarwne), po kilka na stronę. Większe inicjały incipitowe o dwudzielnym korpusie znaku z wykrojem geometrycznym lub sylwetkowym, rozpoczynające kolejne traktaty (k. 2r, 9r, 15v, 18r, 118r, 179r) wyposażono w bogatszy repertuar motywów i bardziej rozbudowane zdobienia. W światłach liter wyrysowano sznury (lub dowolne, inne układy) pączków z ziarnami, otulinę stanowią listwy konturujące czworoboczne pole pod inicjał, żabi skrzek, owoce z wyrastającymi fibrylami, fibryle sprężynowe i haczykowate czy pączki z ziarnami. Wypustki zaś zbudowano z kilku, równolegle prowadzonych, wici prostych, w kształcie wsuwki do włosów, rzadziej z pęcherzykową końcówką, obrośniętych żabim skrzakiem, owocami z fibrylami. Sporadycznie na wiciach znajdują się pary krótkich kresek, niekiedy skrzyżowanych ze sobą, czasem między nie dołożono pojedyncze perły. Te ostatnie pojawiają się też po kilka w jednym ciągu na przedłużeniu wici. W światłach mniejszych liter występują pączki z ziarnami w różnych układach i owoce, otulina została zbudowana z listew, pereł (najczęściej z ziarnami), sprężynowych fibryl, w górę zaś i w dół rozchodzą się dwie, trzy równolegle biegnące wici w formie wsuwki do włosów lub proste. Na marginesach kart zostały wykaligrafowane czarnym atramentem rączki, ponadto też rubrą żywe paginy. Te ostatnie od k. 18r są dwubarwne: czerwone litery występują naprzemiennie z błękitnymi.

Proweniencja: Cystersi — Pelplin (XVI/XVII w., nota na k. 2r „Liber B.M. in Polplin”); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (poł. XIX w., sygn. V Kd 11); Pelplin — Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szlagi (pieczęć po 2011 r.).

Sygnatury dawne: B. 118; V Kd 11.

Bibliografia: Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Pismo L.dz.80/III/47, Pelplin, dnia 9 marca 1947 r., b. sygn.

12

140 (283) (MSPL 9050)

Łac., niem., XIV w., perg., 21,0 × 15,0 cm, 239 k.

Iacobus de Voragine, Sermones de tempore

Na marginesie k. 208r glosa w j. niemieckim.

Stan zachowania: brak oprawy; kilkanaście kart wyciętych; k. 1 i 239 (skrajne) przerwane i z ubytkami; zaplamienia mikrobiologiczne wszystkich kart na górnym, bocznym i dolnym marginesie.

Zdobienia: rubryki, występujące na k. 1v–93v, obejmują lombardy, znaczники akapitów, nagłówki kazań (np. „Sermo tercius”), uwagi na marginesach, np. „No[ta]”, drobne schematy.

Proweniencja: Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (poł. XIX w., sygn. V He 21); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (pieczęć przed 2011 r.).

Sygnatury dawne: B.163; V He 21.

Bibliografia: Nir (1980), s. 308, no. 35; Schneyer 3 (1971), s. 234 (rękopis wymieniony).

13

193 (118)

Łac., 2. poł. XIV w. (1412?), pap., 29,5 × 22,0 cm, 219 k.

Bartholomeus de Sancto Concordio, Summa de casibus conscientiae (Summa Pisana)

Stan zachowania: okładziny oderwane od bloku; skórzane obleczenie oderwane od tylnej okładziny, na przedniej w zasadzie nie zachowało się; część wyposażenia oprawy nie zachowała się; brak jednego, pierwszego z góry, zwięzu i górnej kapitałki; brak kilku kart z pierwszej/drugiej składki; niektóre karty luźne; papierowe podłoże kruche i łamliwe, widoczne też brunatne plamy wyznaczające „granicę” zalania oraz szaro-czarne zaplamienia mikrobiologiczne na dolnym marginesie; tekst słabo czytelny zwłaszcza do k. 90, z przewagą w dolnej części kodeksu; w górnej części bloku bifolia rozerwane.

Zdobienia: dwadzieścia pięć czerwonych inicjałów (k. 1r — dwukrotnie, 2r, 15r, 16v, 24v, 43r, 54r, 73v, 77v, 84v, 112r, 118r, 130v, 133r, 144v, 149r, 164r — dwukrotnie, 176v, 204r, 206r, 210r, 210v) z reguły o dwudzielnym korpusie znaku z wykrojem sylwetkowym, z drobną dekoracją filigranową, również barwy czerwonej: przede wszystkim karbowana linia o sinusoidalnym biegu konturująca korpus znaku — również od strony wewnętrznej, tj. światła litery — niekiedy zmultiplikowana (w kierunku odśrodkowym, np. inicjał na k. 24v), z dodanymi w jej sąsiedztwie ziarnami, poza tym występują motywy konturowe, gąsienice z ziarnami, pojedyncze wici ze sprężyną lub sprężynowe fibryle, palmeta (77v).

Proweniencja: Czechy (? — kolofon na k. [226v] „in studio Pra?”); Pelplin — Biblioteka Seminarium Duchownego (poł. XIX w., sygn. V Jc 18); Pelplin — Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szłagi (pieczęć po 2011 r.).

Sygnatury dawne: V Jc 18.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Diecezjalne w Pelplinie:

Pismo L.dz.80/III/47, Pelplin, dnia 9 marca 1947 r., b. sygn.

Biblioteka Diecezjalna w Pelplinie [BDP]:

Neubauer A., *Handschriften der Bibliothek des Priesterseminars in Pelplin Westpr.*,

[rps], b. daty, b. sygn.,

sygn. 7 (52) (MSPL 2907)

sygn. 15 (10) (MSPL 2914)

sygn. 43 (79) (MSPL 2941)

sygn. 61 (88) (MSPL 9049)

sygn. 73 (149) (MSPL 2968)

sygn. 87 (156) (MSPL 2981)

sygn. 140 (283) (MSPL 9050)

sygn. 157 (250) (MSPL 3048)

sygn. 169 (74) (MSPL 3057)

sygn. 176 (71) (MSPL 3064)

sygn. 178 (221) (MSPL 3066)

sygn. 187 (255)

sygn. 189 (147) (MSPL 25)

sygn. 192 (117) (MSPL 3078)

sygn. 193 (118) (MSPL 9051)

sygn. 201 (142) (MSPL 3086)

sygn. 215 (174) (MSPL 3097)

sygn. 218 (303) (MSPL 3100)

sygn. 219 (285) (MSPL 3101)

sygn. 220 (286) (MSPL 3102)

sygn. 221 (287) (MSPL 3103)

sygn. 231 (452) (MSPL 3110)

sygn. 256 (76) (MSPL 3132)

sygn. 257 (77) (MSPL 3133)

sygn. 283 (270) (MSPL 3150)

sygn. 288 (302) (MSPL 3155)

sygn. 289 (304) (MSPL 3156)

sygn. 313 (32)

sygn. Akc. 1 (MSPL 9041)

sygn. Akc. 2 (MSPL 9042)

sygn. Akc. 3 (MSPL 3171)

sygn. Akc. 4 (MSPL 9043)

sygn. Akc. 5 (MSPL 9044)

sygn. Akc. 6 (MSPL 9045)

sygn. Akc. 7 (MSPL 3170)

sygn. Akc. 8 (MSPL 9046)

sygn. Akc. 9 (MSPL 9047)

sygn. Akc. 10 (MSPL 9048)

Źródła drukowane

Kętrzyński W., *Liber mortuorum monasterii Pelplinensis ordinis Cisterciensis*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski*, t. 4, Lwów 1884, s. 56–124.

Opracowania

Góra B., *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie 1828–2000*, Kraków 2007 (Prace Monograficzne — Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, t. 467).

Kaliszuck J., *O kilku tekstach w nowo odkrytych rękopisach pelplińskich*, „*Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki*” 2025, t. 34, z. 1, s. 39–83.

Katalog mikrofilmów muzycznych II, red. M. Prokopowicz, Warszawa 1962 (Katalog mikrofilmów, t. 9).

Koch K., *Pelplińscy bibliotekarze*, [w:] *Parare vias Domini. Księga inspirowana działalnością naukową i duszpasterską księdza biskupa pelplińskiego prof. dr. hab. Jana Bernarda Szłagi (1940–2012)*, red. K. Charamsa, W. Pytlik, Pelplin 2014, s. 461–490.

Marszałkowski M.F., *Średniowieczne rękopisy iluminowane z cysterskiego skryptorium w Pelplinie*, t. 1, Toruń 2024.

Marszałkowski M.F., Ziółkowski P., *An Unknown Fragment of the Late Medieval Chełmno Gradual L 2 from the Diocesan Library in Pelplin Discovered in the Antiphoner Akc. 7889 from the Gdańsk Library of the Polish Academy of Sciences*, „*Zapiski Historyczne*” 2024, t. 89, z. 1, s. 63–87, DOI 10.15762/ZH.2024.03.

Nir R., *Rękopisy filozoficzne Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „*Studia Gdańskie*” 1978, t. 3, s. 185–213.

Nir R., *Rękopisy kaznodziejские w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie*, [w:] *Studia z historii kaznodziejstwa i homiletyki*, red. W. Wojdecki, t. 2, Warszawa 1980, s. 290–322.

Nir R., *Rękopisy prawnicze Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „*Prawo Kanoniczne*” 1978, t. 21, nr 3–4, s. 217–235.

Nir R., *Średniowieczne rękopisy medyczne w Bibliotece Pelplińskiej*, „*Archiwum Historii Medycyny*” 1977, t. 40, z. 3, s. 345–348.

Rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie, oprac. W. Seńko, Warszawa 1969 (Katalog mikrofilmów, t. 14).

Pelpliński (Manthey) F., *Sto lat Seminarium Duchownego w Pelplinie*, „*Orędownik Diecezji Chełmińskiej*” 1948, t. 4, s. 457–478.

Sterling C., *La peinture médiévale à Paris. 1300–1500*, t. 1, Paryż 1987.

Stirnemann P., *Fils de la vierge. L'initiale à filigranes parisiennes: 1140–1314*, „*Revue de l'Art*” 1990, t. 90, s. 58–73.

Wierzbowski T., *Dwa przyczynki do starożytnego słownictwa polskiego*, „*Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności*” 1884, t. 3, s. 66–72.

Zasoby internetowe

Piccard — Piccard Online, <https://piccard-online.de>.

Butryn B., *Ludzie. ks. Konrad Will (1900–1987)*, <https://straty.zamek.malbork.pl/ks-konrad-will-1900-1987>.

WZIS — Wasserzeichen-Informationssystem, <https://wasserzeichen-online.de>.

WZMA — Wasserzeichen des Mittelalters, <https://wzma.at>.

Mateusz Franciszek Marszałkowski — dr, adiunkt w IHN PAN, historyk sztuki. Zainteresowania: dekoracje w średniowiecznych rękopisach, ze szczególnym uwzględnieniem zdobień filigranowych.

e-mail: mmarszalkowski@ihnpan.pl